

PIERWSZEGO DONATORA MORZE WYRZUCIŁO NA BRZEG

Biblioteka Gdańska to druga nieprzerwanie działająca najstarsza biblioteka miejska w Polsce. W katalogu inwentarzowym znajduje się ponad milion pozycji, w tym wiele unikatowych. Zapraszamy na historyczny spacer śladami miejsc ważnych dla biblioteki, jej zbiorów i donatorów.

Gdańska ksiąźnica założona w 1596 roku początkowo nosiła nazwę – Biblioteka Rady Miasta Gdańska, potem Biblioteka Miejska (1817), a obecnie Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska (1955).

Pierwszy donator

Intencją Rady Miasta Gdańska było zapewnienie biblioteki działającemu od 1558 roku Gimnazjum Gdańskiemu. Biblioteki poklasztorne, pozostawione w Gdańsku po likwidowanych w wyniku reformacji konwentach, nie spełniały oczekiwań protestanckiej szkoły. Wieloletnie starania zostały zwieńczone w 1596 roku.

Nim jednak biblioteka została otwarta, 25 sierpnia 1591 roku u ujścia Wisły rozbił się statek, którym podróżował wraz ze wspaniałym renesansowym księgozbiorem 74-letni Bonifacio, włoski markiz Orii. Ten pochodzący z okolic Neapolu arystokrata, który otrzymał gruntowne wykształcenie, a szczególną sympatią darzył kulturę renesansową, zwłaszcza humanistyczną, gromadził dzieła o wysokiej wartości naukowej i artystycznej z zakresu teologii, prawa, medycyny, filozofii, gramatyki, matematyki i astrologii. W jego kolekcji znalazły się pisma wybitnych autorów antycznych, renesansowych i reformacyjnych, w wykwintnych edycjach znakomitych oficyn włoskich, francuskich, niderlandzkich i niemieckich. W wyniku działań włoskiej Świętej Inkwizycji został zmuszony do opuszczenia ojczyzny i przez ponad 30 lat podróżował po Europie wraz ze swoim księgozbiorem, który sukcesywnie wzbogacał. Paradoksalnie katastrofa okrętu, którym płynął markiz, okazała się szczęśliwym trafem dla miasta. Rozbitek – ocalały, ale pozbawiony środków do życia – zaproponował Radzie Miasta Gdańska, że ofiaruje jej cały swój wspaniały księgozbiór w zamian za stałe utrzymanie.

Początki biblioteki

Pierwszą siedzibą biblioteki były pomieszczenia Gimnazjum Akademickiego, zlokalizowanego w murach dawnego klasztoru Franciszkanów (dzisiaj Muzeum Narodowego przy ul. Toruńskiej), przekazanego Radzie Miasta Gdańska w 1555 roku. Bibliotekę Rady Miejskiej usytuowano w sali na parterze we wschodnim skrzydle klasztoru. W miarę narastania zbiorów rozmieszczono je w czterech dużych salach. W 1756 roku powiększono bibliotekę o piątą i największą salę.

Bonifacio zapoczątkował piękną tradycję przekazywania bibliotece prywatnych księgozbiorów w formie darowizn. W jego ślady poszli Gerhard Brandes, Gerhard Zimmermann, Rafael Knofius, Bartholomäus Keckermann, Peter Krüger, Jakob Breyne, Elisabeth Brandes, Valentin Schlieff, Michael Christoph Hanow, Jacob Theodor Klein, Gottfried Lengnich, Gabriel Grodeck czy Jan Heweliusz. Jednakże racjonalna polityka gromadzenia zbiorów opierała się głównie na zakupach, o ich zakresie i finansowaniu decydowało Kolegium Szkolne, sprawujące z upoważnienia miasta nadzór nad biblioteką.

Kolejnym ważnym źródłem wpływów był obowiązek wprowadzony przez Radę Miasta w 1660 roku, nakazujący gdańskim drukarzom przekazywanie po jednym egzemplarzu z nakładu wydawanych publikacji do zbiorów bibliotecznych. W ten sposób do biblioteki trafiała cała lokalna produkcja wydawnicza.

Przenosiny

W 1817 roku Gimnazjum Gdańskie zostało zlikwidowane. Pociągnięto to za sobą zmianę lokalizacji, statusu i nazwy księżnicy, odtąd nazywanej Gdańską Biblioteką Miejską (Danziger Stadtbibliothek).

W sierpniu 1819 roku rozpoczęto przenoszenie 26 tys. woluminów do części kościoła św. Jakuba, odbudowanego po wybuchu prochu składowanego w przyklastornej bramie. Przed przeprowadzką dokonano adaptacji wnętrza kościoła na cele biblioteczne, ale warunki były dalekie od idealnych, nie sprzyjały pracy bibliotecznej ani nie zapewniały odpowiednich warunków przechowywania zbiorów.

Po dwóch latach przerwy bibliotekę ponownie otwarto dla czytelników 3 października 1821 roku. Mimo rozszerzenia pomieszczeń bibliotecznych o wschodnią część kościoła już od połowy lat 90. XIX wieku znowu brakowało miejsca do przechowywania zbiorów, które w 1899 roku osiągnęły liczebność 111 tys. tomów.

Od początku kościół św. Jakuba traktowano jako miejsce prowizoryczne i tymczasowe. Co jakiś czas ożywała dyskusja o konieczności pozyskania dla biblioteki nowej lokalizacji. Ostatecznie zdecydowano o wzniesieniu nowego budynku.

Kolejna przeprowadzka i wojna

Realizacja projektu została powierzona miejskiemu inspektorowi Karlowi Kleefeldowi. Ten zaprojektował ceglany budynek w neogotyckim stylu, spełniający założenia ówczesnej architektury bibliotecznej, a jednocześnie godzący dwie funkcje: instytucji naukowej i publiczno-oświatowej. Bibliotekę z myślą o przyszłych czytelnikach zlokalizowano obok Królewskiego Archiwum Państwowego, by ułatwić korzystanie z uzupełniających się zasobów obu instytucji (dziś: ul. Wałowa 15). 12 lutego 1905 roku otwarto nową siedzibę.

Po wybuchu II wojny światowej do Biblioteki Miejskiej przeniesiono książki i czasopisma skonfiskowane ze zlikwidowanych polskich instytucji, takich jak Gimnazjum Polskie w Gdańsku i Związek Polaków w Wolnym Mieście Gdańsku. Dołączono do nich również pozostałości bibliotek zrabowanych z polskich majątków w dawnych Prusach Zachodnich, m.in. Stanisława Sierakowskiego z Waplewa.

W 1939 roku księgozbiór Biblioteki Miejskiej w Gdańsku liczył ok. 200 tys. tomów nowożytnych publikacji z XIX wieku i pierwszej połowy XX wieku, 840 inkunabułów i ok. 50 tys. starodruków z XV–XVIII wieku, a nadto: 4191 rękopisów, ponad 5 tys. rycin oraz znaczną liczbę map, numizmatów i ekslibrisów.

Ewakuacja i rozproszenie części zbiorów

Zbliżający się front wschodni wymusił zabezpieczenie zbiorów. Najcenniejsze pozycje – większość rękopisów, inkunabułów i starodruków, niemal wszystkie ryciny i mapy, a także cenne książki – zapakowano w kilkaset drewnianych skrzyń, po czym wywieziono w dwóch transportach na zamek w Malborku i do Pelplina, gdzie zamurowano je w pomieszczeniu gospodarczym przy katedrze. Kilkanaście skrzyń przeznaczonych do Malborka zawrócono i umieszczono w piwnicach gdańskiego Ratusza Staromiejskiego.

Pozostałą część księgozbioru, ok. 170 tys. woluminów, złożono w stosach w obszernych piwnicach bibliotecznych oraz na dwóch pierwszych kondygnacjach magazynu. Książki ocalały, bowiem w wyniku działań wojennych budynek został jedynie uszkodzony. Zachował się katalog alfabetyczny i prawie cały katalog systematyczny, liczący ponad 200 tomów, zaginęły niestety biblioteczne księgi inwentarzowe.

Po wojnie do biblioteki wróciły skrzynie ukryte w Pelplinie i Ratuszu Staromiejskim. Zbiory zdeponowane w Malborku uległy rozporoszeniu. Wiele czasu i starań trzeba było, aby odzyskać większość z nich, m.in. rękopisy zagarnięte przez Armię Czerwoną i wywiezione do Moskwy.

Straty wojenne biblioteki szacuje się na 5–10 proc., jednak są one dotkliwe, dotyczą bowiem głównie rękopisów, inkunabułów, starych druków, rycin i map.

9 kwietnia 1945 roku, na polecenie ministra oświaty, gmach przejął przybyły z Krakowa dr Marian Pelczar, późniejszy wieloletni dyrektor, którego zasługi uhonorowano pamiątkową ławeczką przed gmachem biblioteki (2018). Tymczasem systemowo rozpoczęto zbieranie księgozbioru porzuconego, np. Biblioteki Katedralnej w Oliwie czy Biblioteki Zappio-Johannitana, mieszczącej się w zakrystii kościoła św. Jana.

Kolejna rozbudowa

70 lat po otwarciu siedziby biblioteki przy ul. Wałowej 15 znów konieczna okazała się rozbudowa. Zbudowano łącznik od strony ul. Łągiewniki, pomiędzy biblioteką a I Liceum Ogólnokształcącym.

Pod koniec XX wieku po raz kolejny przestrzeń magazynowa okazała się zbyt mała. Ciągły przyrost zbiorów, a co za tym idzie – obciążenie magazynów, stało się zagrożeniem dla nośności stropów.

Nowy gmach wzniesiono nieopodal, po przeciwnej stronie ulicy, przy ul. Wałowej 24. Oddano go użytkownikom 18 listopada 2005 roku, równo 100 lat po otwarciu pierwszego gmachu przy ul. Wałowej, zapewniając zbiorom lepsze warunki przechowywania, a użytkownikom ułatwione z nich korzystanie.

Projekt rozszerzono o adaptację i rewaloryzację obu budynków bibliotecznych, co pozwoliło dodatkowo na przywrócenie dawnej świetności historycznej siedzibie. Inwestycja była możliwa dzięki wsparciu z funduszy europejskich.

W nowym gmachu znalazły się: czytelnia i magazyn główny (dla publikacji wydanych po zakończeniu II wojny światowej), Dział Nowej Książki, Wypożyczalnia i Informatorium, Pracownia Dokumentów Życia Społecznego, Laboratorium Odkwaszania Papieru oraz pokoje pracy indywidualnej.

W starym gmachu przechowywane są i udostępniane zbiory specjalne: rękopisy, stare druki, zbiory graficzne i kartograficzne, fotografie, numizmaty, muzykalia, a także książki XIX-wieczne.

